

Г. Д. Миленская, д-р иск., проф.
Киевский национальный университет театра, кино
и телевидения имени И. К. Карпенко-Карого
ул. Ярославов Вал, 40, г. Киев, 01054, Украина

"ЛАОКООН" Г. Э. ЛЕССИНГА: ПОТЕНЦИАЛ СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОДХОДА

В статье рассмотрены теоретические исследования, посвященные непосредственно критическому осмыслению теории знаков Г. Э. Лессинга. Сопоставлены различные взгляды на семантический аспект его трактата "Лаокоон" в эстетической мысли XVIII–XX вв., вследствие чего выявлен дискуссионный характер авторских подходов к обоснованному Лессингом семантическому различию между видами искусства.

Осуществлена попытка проанализировать взгляды на теорию знаков Г. Э. Лессинга, изложенные в трудах И. Г. Гердера ("Критическое леса"), Р. Ингардена ("Исследование по эстетике") и Е. Басина ("Искусство и коммуникация"), посвященных непосредственно исследованию семантической проблематики "Лаокоона". В сравнении позиций Е. Басина и Р. Ингардена по теории знаков Лессинга обнаружен дискуссионный характер их суждений относительно обоснованной в "Лаокоон" специфики знаков, которые используются в поэзии. В статье также впервые рассмотрены соображения Лессинга о возможности соединения различных видов искусства, ограниченность сочетания которых зависит от специфики знаков, используемых тем или иным видом искусства, а также подчеркнута производительность заложенной немецким мыслителем идеи.

Ключевые слова: семантический аспект, знаки, поэзия, живопись, музыка, пространственное искусство, временное искусство.

H. D. Mylenka, Doctor of Art, Associate Professor
Kyiv Karpenko-Karyi National University of Theatre,
Cinema and Television
40, Yaroslaviv Val, Kyiv, 01054, Ukraine

G. E. LESSING'S LAOCOON: THE POTENTIAL OF THE SEMANTIC APPROACH

Despite the large array of studies of the theoretical heritage of the German enlightener, this aspect has been most fully developed in the works of I.G. Gerder (article "Critical forests"), R. Ingarden (monograph "Research in aesthetics") and E. Basin (monograph "Art and communication"). In updating the potential of the semantic problematic of Laocoon, considerable assistance is provided by the recourse to studies in which the fruitfulness and relevance of this aspect of the Lessing tract is emphasized to one degree or another. There is an attempt to analyze, in one theoretical space, works on Lessing theory of signs.

In order to identify the essence of the disagreement between I.G. Gerder and G.E. Lessing in the field of establishing boundaries between the kinds of art, special attention is paid to the consideration of Gerder concept of comparative analysis of painting, music and poetry, which is based on the difference of their ways of influence on the recipient – "in space", "in time" and "by force". In the process of analyzing Gerder's reflections, not only his critical attitude to the theory of signs developed by Lessing was considered, but also an attempt by the opponent of "Laocoon" author to justify the use of key concepts of metaphysics to compare the impact of different kinds of art.

When comparing the views of E. Basin and R. Ingarden on the semantic aspect of "Laocoon", the debatable nature of their judgments about the characterization of the characters used in poetry by Lessing is identified. In addition, the article analyzes Lessing's thinking about the possibility of connecting different types of art, the organic combination of which depends on the specifics of the signs used by one or the other art, as well as emphasizes the productivity of the German thinker's idea. This aspect is revealed not only through the analysis of "Laocoon" in the works of E. Basin and R. Ingarden, but also by turning to the theoretical developments of E. Cassirer, B. Balash, A. Vartanova. Thus, the study of the semantic issues of Laocoon has shown the prominence of its conceptual landmarks for theoretical search, both in the field of aesthetics and art.

Key words: semantic aspect, signs, poetry, painting, music, spatial art, temporary art.

УДК 378.4(477-25): 929 Челпанов Г. І.

В. Г. Нападиста, канд. філос. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, Україна
napadistaya@ukr.net

ЕТИЧНІ ІДЕЇ ГЕОРГІЯ ІВАНОВИЧА ЧЕЛПАНОВА: ДО ІСТОРІЇ УНІВЕРСИТЕТУ СВ. ВОЛОДИМИРА

У статті розглянуто етичні ідеї у творчому спадку Г. І. Челпанова, професора Університету Св. Володимира, відомого у свій час науковця, засновника наукових установ, який активно сприяв поширенню/поглибленню філософської культури серед студентства та популяризував актуальну етичну проблематику у публічному просторі.

Дослідницький інтерес Г. І. Челпанова був головним чином зосереджений на проблемі свободи волі, яка видається домінуючою в його етичних дослідженнях та визначенні ціннісних засад у баченні перспектив людського життя. За переконанням науковця, обґрунтування свободи волі людини у причинно залежному світі є вкрай складним завданням і водночас надзвичайно важливим для визнання вищих цінностей людства. Визначальною у його погляді на свободу волі є не причинність, а відповідальність людини за свої дії. Г. І. Челпанов не лише обґрунтовував наявність свободи волі, а й розмірковував над шляхами її досягнення, оскільки, за його переконанням, свобода волі не є споконвічним даром, а постає як результат наполегливої праці особистості, а це, у свою чергу, відкриває можливості для зміни та вдосконалення особистості за наявності її бажання.

Ключові слова: Університет Св. Володимира, Г. І. Челпанов, свобода волі, моральна відповідальність, песимізм, оптимізм.

Постановка проблеми. Відомий учений, шанований педагог, визнаний творець та засновник наукових установ Георгій Іванович Челпанов вповні зажив наукової/педагогічної/управлінської слави ще за життя. Численні напрацювання у сфері логіки, психології, новітньої для свого часу окремішньої галузі наукового знання; інтенсивна лекторська діяльність як у навчальних закладах, так і у публічному просторі; наполеглива праця у створенні установ, спрямованих на інституалізацію психології як науки, забезпечили авторитетність Г. І. Челпанова у наукових колах та разом з тим спричи-

нили численні міжособистісні колізії, що ґрунтувались на різних ідейних уподобаннях та ідеологічних спрямуваннях і стали причиною його професійних та життєвських поневірянь, а також обумовили амбівалентність подальших суджень щодо його наукових здобутків, неоднозначність оцінок його заслуг та прорахунків. Така невизначеність, породжена ідейно-політичними настановами у нашому недалекому історичному минулому, попри значний запит/популярність Г. І. Челпанова у науковому дискурсі останніх років радянської доби і часів незалежної України, стала причиною тривалої відсутності цілісного аналі-

зу наукового доробку ученого. А те, що значна частка творчих пошуків Г. І. Челпанова була зосереджена в царині психології, що закономірно привертало увагу дослідників саме цієї сфери, обумовило наявність лакун у дослідженні його багатопланової філософської спадщини, зокрема напрацювань у сфері етики.

Аналіз досліджень і публікацій. Історіографія життєво-творчого шляху Г. І. Челпанова (на сьогоднішній день доволі численна і різноманітна у тематичних прояхах, класифікаціях, оцінках) позначена відмінностями як в інтенсивності, так і у тематичному спрямуванні дослідницького пошуку, що обумовлено ідеологічним контекстом певного історичного періоду.

Серед тих, хто розпочинав історіографічний аналіз творчого доробку Г. І. Челпанова, були М. О. Бердяєв та В. В. Зеньковський, слухачі його лекцій в Університеті Св. Володимира. Виклад наукових поглядів ученого подано в історико-філософських працях О. Ф. Лосєва, Е. Л. Радлова, Б. В. Яковенка.

У радянську добу дослідницькі запити щодо творчості Г. І. Челпанова визначалися потребою критики противників/опонентів марксизму, до яких він належав (О. О. Буділова); історіописанням наукових інституцій, що сприяли становленню психології як науки, зокрема Психологічного інституту ім. Л. Г. Щукіної, засновником якого він був (О. О. Нікольська, Л. О. Радзіховський, М. О. Рибников, О. П. Чернов); систематизацією здобутків психології як науки у радянську добу, до приможення яких він доклав чимало зусиль (А. М. Ждан, А. В. Петровський, А. О. Смірнов, В. В. Умріхін).

У пострадянський період інтерес українських та російських науковців до персони Г. І. Челпанова обумовлювався загалом зміною ідеологічної парадигми та потребою перегляду його наукового спадку в новій оптиці (О. І. Абрамов, С. О. Богданчиков, В. О. Плужнік, М. Л. Ткачук), ювілейними датами як самого вченого, так і структур, до функціонування/створення яких він долучився упродовж свого професійного життя, що спонукали до розгляду його багатогранної ідейної спадщини (А. А. Бреусенко, В. І. Манжура, І. П. Маноха, Н. Г. Мозгова, В. А. Роменець). В останнє десятиліття історіографічний аналіз творчого доробку Г. І. Челпанова поповнився дослідженнями, які охоплюють його філософське надбання (І. В. Березінець, Є. В. Верховцева, І. В. Гладкова, А. Є. Залужна, С. В. Веремейчик, Т. Д. Суходуб, С. А. Чайка).

Що стосується етичної проблематики у творчому спадку Г. І. Челпанова, то переважно дослідники обмежувались констатацією факту її наявності у комплексі філософсько-психологічних зацікавлень вченого. Тому етична складова його теоретичного надбання потребує цілісного дослідження з виокремленням поглядів/ідей/позицій/рішень, актуальних для проблемного сьогодення та малопрогнозованого майбутнього, не зважаючи на окремі огляди "моральної філософії" науковця (І. В. Гладкова). Зрозуміло, що для даної статті це надто амбітне завдання, тому обмежимося артикуляцією провідних етичних ідей у науковому доробку Г. І. Челпанова, чим, сподіваємося, звернемо увагу наукової спільноти на цю важливу і продуктивну грань його творчого надбання.

Мета статті. Долучити до сучасного культурологічного дискурсу в Україні етичну складову творчої спадщини Георгія Івановича Челпанова, виокремити домінуючі проблеми його етичних розмов та артикулювати ідейні позиції щодо основних шляхів їхнього вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Георгій Іванович Челпанов народився 1862 року у м. Маріуполь, середню освіту здобув у маріупольській Олександрійсь-

кій гімназії. Навчання продовжив у Новоросійському університеті (м. Одеса) на історико-філологічному факультеті (1883–1887 рр.), де в ті часи філософські дисципліни викладав М. Я. Грот. Потужні природні здібності, працелюбність, успішне навчання уможливили поїздку Г. І. Челпанова до Московського університету для підготовки до професорського звання. Після складання магістерського іспиту (1890 р.) він стає приват-доцентом, а 1892 р. отримує призначення до Університету Св. Володимира на кафедру філософії. Захист магістерської дисертації "Проблеми сприйняття простору у зв'язку з ученням про апріорність і вродженість. Ч. 1)" (1896 р.) дав можливість отримати звання екстраординарного професора. Після захисту докторської дисертації (1904 р.) "Проблема сприйняття простору у зв'язку з ученням про апріорність і вродженість. Ч. 2)" Г. І. Челпанов стає ординарним професором університету. Під час роботи в Університеті Св. Володимира він керував Психологічною семінарією, що була створена при університетській кафедрі філософії з його та професора О. М. Гілярова ініціативи з метою формування філософського світогляду у студентства, а також редагував і видавав "Праці Психологічної семінарії при Університеті Св. Володимира: філософські дослідження", де свого часу друкувалися її активні учасники – В. В. Зеньковський, Г. Г. Шпет, А. М. Щербина.

Г. І. Челпанова надзвичайно поважали студенти. М. Бердяєв, на той час студент університету, згадував, яким успішним і популярним був його курс критики матеріалізму. У філософії Челпанов, на думку М. Бердяєва, виявив себе передусім педагогом, "але він був надзвичайно живою людиною, котра всім цікавилася, він був для свого часу новим типом професора" [1, с. 125]. Педагогічні таланти Челпанова високо оцінював В. Зеньковський [3, с. 243], а його учень П. П. Блонський згадував, що аудиторія, де читав Челпанов, завжди була переповненою студентами" [2, с. 61].

З ініціативи Л. М. Лопатіна 1907 р. Г. І. Челпанова запрошують до Московського університету, де він посідає кафедру філософії. У Москві повною мірою проявляється ще одна грань таланту цієї людини – неабиякі організаторські здібності (річ у тім, що Г. І. Челпанов погодився на перехід до Московського університету за умови надання йому можливості створити Психологічну лабораторію; подібна була в Києві, заснована І. А. Сікорським, де Г. І. Челпанов працював у 1897–1907 рр.). "Це був талановитий режисер, що вмів блискуче диригувати створеним ним оркестром. А дібрати людей, спонукати їх до роботи, створити дружний колектив – усе це вдавалося йому чудово. Педагог та організатор він був надзвичайний", – згадував М. О. Рибников, студент Московського університету, що брав участь у роботі Психологічної семінарії Г. І. Челпанова та створенні Психологічної лабораторії у Москві [4, с. 11]. Він зумів згуртувати навколо себе колектив молодих співробітників і з їхньою допомогою налагодив дослідницьку роботу з психології, створив Психологічний інститут за матеріальної підтримки комерсанта С. І. Щукіна. При Психологічному інституті з ініціативи Г. І. Челпанова видавався науковий часопис "Психологическое обозрение", у якому публікувалися результати досліджень співробітників інституту.

1923 р. Г. І. Челпанова усувають від керівництва інститутом через його теоретичні міркування щодо обмежених можливостей застосування марксистської філософії до вирішення психологічних проблем. Новим директором призначено К. Корнілова, першого

московського учня Г. І. Челпанова, до наукового становлення якого Челпанов доклав чимало зусиль і, звичайно, не міг очікувати на зраду. "Він (Г. І. Челпанов) навчив К. Корнілова... вимірювати час реакції людини, а той вирішив, що в цьому полягає уся психологія, і спробував створити своє вчення про неї, яке назвав реактологією. Не вина Г. І. Челпанова, що К. Корнілов не засвоїв уроків душі" [5, с. 81].

Після звільнення з Психологічного інституту Г. І. Челпанов за сприяння свого учня з Університету Св. Володимира Г. Г. Шпета влаштувався до Державної академії художніх наук (Г. Шпет був її віце-президентом у 1924–1929 рр.) і продовжив свої наукові психологічні пошуки в царині проблем естетики, досліджуючи природу художньої творчості й естетичного задоволення. Останні роки Г. І. Челпанов провів у великій матеріальній і духовній скруті, а передчасна смерть доньки та трагічна доля сина прискорили кінець його життя (1936 р.).

Центром наукових інтересів Г. І. Челпанова була психологія, яка на той час набувала статусу самостійної від філософії науки і розбудовувала власну наукову структуру. Але, на переконання Г. І. Челпанова, непорушним мав залишатися тісний методологічний зв'язок психології з філософією, особливо з етикою. Етична проблематика була постійно в полі зору ученого, який сприяв її презентації/популяризації як у форматі студентської філософської освіти, так і у публічному просторі для інтелектуального кола, небайдужого до питань моралі. Він читав спеціальний курс публічних лекцій з історії етики, зафіксований в "Історії основних питань етики" (1897 р.), розмірковував над цінностями життя, категорично заперечуючи песимістичні критерії в їх оцінках – "Про цінність життя (Критика песимізму)" (1896), ґрунтовно цікавився проблемою свободи волі, міркування з приводу якої виклав у роботі "Про свободу волі" (1897), приділив значну увагу моральній системі утилітаризму ("Моральна система утилітаризму. Виклад та критика" (1900)).

Окрім цього, в контекст наукових інтересів Г. І. Челпанова входило питання ціннісних засад процесу виховання молодого покоління та якості його освіти (збірка статей "Психологія та школа" (1912). Коли зародилася така галузь психологічного знання, як індивідуальна психологія з системою тестів у її основі, Г. І. Челпанов приділив їй особливу увагу як дуже подібній до експериментальної педагогіки. Індивідуальна психологія мала за мету пізнання здібностей індивіда і визначення на цій основі так званого психологічного діагнозу особистості. Але Челпанов був переконаний, що сучасна йому індивідуальна психологія може визначити лише ті чи інші психологічні ознаки особистості, але аж ніяк не індивідуальність у цілому. Для вченого надзвичайно складною була проблема, хто ж повинен збирати наукові дані, має право ставити "діагноз" і робити прогнози розвитку особистості, краще – коли йдеться про школу. Застосування тестів у школах викликало у Г. І. Челпанова велике занепокоєння. Він був глибоко переконаний, що педагогіка повинна передусім спиратися на філософську етику, яка обґрунтовує ідеали виховання, психологія ж лише вказує на ті засоби, за допомогою яких можна досягти цих ідеалів. Нині, коли виявляється підвищений інтерес до практичної психології, до застосування її можливостей у багатьох галузях, думки Г. І. Челпанова щодо взаємозв'язку етики та психології у формуванні духовних підвалин розвитку особистості є надзвичайно актуальними.

З-поміж названих етичних проблем, що входили у горизонт зацікавленості науковця, найбільш актуаль-

ною для нього була проблема свободи волі. Г. І. Челпанов зазначав, що питання свободи волі є довговічним і вкрай важким, від його розв'язання залежать мораль, юриспруденція, виховання [6, с. 126]. Розглядаючи проблему свободи волі, філософ наголошував, що виникає вона у зв'язку з проблемою відповідальності людини за свої дії. І класична, і християнська філософії намагаються розв'язати питання стосунків між людиною і природою, між людиною і Богом. Якщо визнати, що дії людини – це необхідна ланка в механізмі Всесвіту, то практично неможливо довести її відповідальність за свої дії. Г. Челпанов писав: "... філософії потрібно було довести, що людська воля не залежить від загальної світової причинності, тобто що людина наділена свободою волі, бо лише за таких умов можна було довести, що людина відповідальна за свої справи" [7, с. 9].

Найшанованіші філософи й богослови не оминули у своїй творчості цього питання, дуже складного для розв'язання та надзвичайно важливого для визнання вищих цінностей людства. Проблема свободи волі обговорюється у європейській філософії ще з античних часів і має свою специфіку/відмінності як у постановці, так і у запропонованих рішеннях. Г. І. Челпанов убачав особливість власної постановки цієї проблеми в тому, що відмовився від традиційного розгляду свободи волі. Для твердження про існування свободи волі не потрібні докази того, що воля не входить у світову причинність. "Воля перед судом самосвідомості не повинна бути незалежною від світової причинності, і навіть якби було науково доведено, що воля входить у світову причинність, то з цього б не випливало, що свобода є ілюзія" [6, с. 147].

Складність вирішення проблеми свободи волі зумовлюється, на думку Челпанова, неправильно первинною постановкою проблеми. "Багато хто запитує, чи є свобода воля, сподіваючись отримати таку ж однозначну відповідь, як тоді, коли б ішлося про блакитність неба і прозорість води" [6, с. 126]. Цю проблему можна розв'язати лише після того, як з'ясуємо, що являє собою свобода волі взагалі. Зрозуміти сутність волі не можна за допомогою емпіричних досліджень, які передбачають наявність чи відсутність перешкод для вольових дій. Це можна зробити через історичний експеримент, "щоб уловити всі відтінки теорії про свободу волі" [6, с. 127]. Треба зрозуміти, чим була викликана необхідність постановки цієї проблеми.

Г. Челпанов наводить три докази існування свободи волі:

1) психологічний – воля є вилученням із загальної низки причинності, що розпочинає низку явищ сама по собі, без причини;

2) метафізичний – наша воля може розпочати низку рухів без затрати енергії, наділена творчою здатністю і творить із нічого, тобто є вільною і не входить у загальний механізм всесвіту;

3) моральний – самосвідомість свідчить про наявність відповідальності; за відсутності свободи таке свідчення було б неможливим.

Перші два докази, на думку Челпанова, суперечать даним науки, бо визнають наявність безпричинних явищ. Як прихильник утвердження тотальної влади закону причинності, Г. І. Челпанов не заперечував наявності свободи волі. "...Причинність волі заперечувати я не збираюся, та все ж таки свободу волі буду захищати" [6, с. 138]. Вчений уважав за необхідне вивести проблему свободи волі за межі протистояння безпричинності та причинності, тобто свободи й необхідності, тому що поняття свободи й необхідності не протилежні,

цілком одне з одним сумісні. Для того, хто не зрозуміє, що свобода й необхідність є поєднувані поняття, й істинний зміст етичного розуміння свободи волі буде неприступним [6, с. 141].

Отже, розв'язання проблеми свободи волі для Г. Челпанова можливе лише у сфері моральній. Тільки з цієї позиції свобода волі може бути захищена зі збереженням первинного змісту [6, с. 140]. Оскільки проблема свободи волі розв'язується заради моральних цілей, то може бути вирішена незалежно від розв'язання нами питання про причинність волі.

Наявність свободи волі він виводить з існування почуття відповідальності. "Ми володіємо свободою волі тому, що в нас є почуття відповідальності, є усвідомлення того, що ми або наш характер – істинна причина даної дії і що він, тобто характер, не залежить ні від яких зовнішніх причин і може бути нами змінений і поліпшений. Це відчуття відповідальності і є причиною того, що ми волю вважаємо вільною" [6, с. 145].

Для академічної філософії в Україні характерне не тільки констатування наявності свободи волі, а й розробка шляхів її досягнення, оскільки свобода волі не є споконвічним даром, а постає внаслідок конкретної наполегливої праці особистості. Наявність свободи волі передбачала можливість зміни та вдосконалення особистості за наявності її бажання. Така постановка питання докорінно відрізнялася від шопенгауєрівської ідеї, яка полягала в тому, що "характер людини постійний: він залишається однаковим упродовж усього життя. Під змінною оболонкою своїх років, своїх відносин, навіть своїх знань і поглядів криється, як рак у своєму панцирі, тождна й істинна людина, зовсім незмінна і завжди однакова. ...Людина ніколи не мінється" [9, с. 82]. Г. І. Челпанов дотримувався протилежного погляду. Він стверджував, що людина, піднімаючись над природою, протиставляє себе їй, але не визначається нею. Коли людина стає особистістю, то «кожної хвилини свого життя може представити своє "я"» і тому вона є відповідальною "за кожний одноосібний прояв життя" [6, с. 146]. На цій підставі Г. І. Челпанов робив висновок, що свобода волі не є першопочатковою здатністю людської істоти, це здатність, набута упродовж історичного життя усім родом, але кожним окремим індивідом вона повинна бути знову здобута. Ця думка Г. І. Челпанова вказує на те, що людина отримує свободу волі не як дар роду людському, а здобуває її на шляху особистого становлення, людина постає творцем своєї свободи.

Окрім фундаментальної розробки проблеми свободи волі Г. І. Челпанов доклав чимало творчих зусиль до критики концепцій песимізму А. Шопенгауєра та Е. Гартмана. Як психолог, свої аргументи він будував на підставі аналізу поняття волі. Воля у "великих песимістів" виявляється як прагнення, а оскільки прагнення викликається зазвичай якимось недоліком, то його можна вважати стражданням. Таким чином, воля є джерелом нещастя у світі. Г. Челпанов розумів волю як складову тріади: потяг, бажання і воля [8, с. 62]. Хоч ці стани, на думку Челпанова, розрізнити важко, але вони мають певні відмінності. Потяг – момент, що виникає внаслідок незадоволення якоїсь потреби, супроводжується відчуттям незадоволення і дуже туманним уявленням про предмет бажання, а головне – про спосіб задоволення потягу. Коли у свідомості постає більш чітке уявлення про предмет і шлях оволодіння ним, то цей стан Челпанов називав бажанням. Останній етап – хотіння, або воля у власному розумінні, характерний тим, що йому притаманні свідомий вибір і рішення діяти в

тому чи іншому напрямі. "Ці три моменти по-різному стосуються почуттів задоволення і страждання: крім того, вони входять до складу психічного життя у дуже різних пропорціях" [8, с. 63]. Тільки потяг завжди супроводжується почуттям страждання, стверджував учений. Та цього не можна сказати про бажання, а хотіння (воля у власному розумінні) не тільки не є стражданням, а навпаки – це єдине джерело для боротьби зі стражданням. Отже, твердження А. Шопенгауєра неправомірне. Наше життя не є суцільним стражданням: так могло бути, якби наше життя складалося тільки з самого лише потягу.

За А. Шопенгауєром, наше психічне життя – це або незадоволений потяг, або нудьга. Г. І. Челпанов називав ці моменти "крайніми", і тому їх можна вважати випадковостями, а не закономірністю, адже життя складається в цілому з проміжних станів, не завжди забарвлених у песимістичні тони.

Г. І. Челпанов не погоджувався з А. Шопенгауєром у тому, що задоволення має негативний характер, тобто означає не що інше, як відсутність страждання, оскільки так само можна було би сказати про негативний характер страждання як відсутність задоволення. На думку Г. І. Челпанова, задоволенню не завжди передують страждання, значить, висновок про його негативний характер неправомірний.

Найбільшою помилкою песимістів Г. І. Челпанов уважав кількісний підрахунок задоволень і страждань. Складання "балансу задоволень і страждань; ця песимістична бухгалтерія будується на вельми сумнівних основах" [8, с. 65]. За переконанням ученого, такого підрахунку в жодному разі не можна робити, бо страждання і задоволення "не становлять чогось однорідного, а навіть навпаки, вони є зовсім різними явищами. Тому вони становлять непорівнянні величини" [8, с. 65]. І головна причина неправомірності "комерційно-рахункового" підходу в тому, що сфера морального розвитку людини така, що в ній будь-яка статистика неможлива [8, с. 71].

Таким чином, ні крайній песимізм, ні крайній оптимізм не є бажаним станом людської душі. Ним може бути "неупереджений всебічний розгляд дійсності, тверезе спостереження фактів життя, вільне від особистого ставлення і від випадкового настрою" [8, с. 82]. У своїх оцінках життя Г. І. Челпанов схилився до оптимістичного прогнозу, в якому людська моральність – хоч і повільно, із зупинками, зигзагами, – але все ж таки рухається до кращого.

Висновок. Розгляд етичних ідей у творчому надбанні Г. І. Челпанова дає підстави стверджувати, що етична компонента була своєрідним контрапунктом у багатограних творчих пошуках науковця. Домінантною темою стала свобода волі – наріжне питання для етики. На переконання Г. Челпанова, вирішення цього питання визначає роль людини як носія моралі: здатна вона відповідати за свої вчинки, чи ця відповідальність переноситься на зовнішні обставини; чи є людина активною, творчою силою в моральній сфері чи пасивним об'єктом впливу. До кола провідних етичних тематичних зацікавлень науковця відносяться ціннісні настанови щодо визначеності життєвих перспектив, зокрема песимізму та оптимізму.

Варто зазначити, що тематична варіативність його етичної проблематики суголосна з основними трендами тогочасних західноєвропейських філософських студій. Ґрунтовна обізнаність Г. Челпанова з новітніми філософськими пошуками провідних європейських філософів, професійна зрілість та широка ерудиція давали підстави для формулювання власної позиції стосовно

доволі складних для вирішення та неймовірно важливих для моральних умов буття людства проблем. Особливістю його розгляду питання про свободу волі був акцент не на традиційному зв'язку вказаної проблеми зі світовою причинністю, а на потребі відповідальності особи як морального суб'єкта. В оцінках та обґрунтуваннях ціннісних засад життєвих настанов Г. І. Челпанов був непримирним опонентом великих європейських "песимістів" – А. Шопенгауера та Е. Гартмана, обстоював безпідставність фаталістичних прогнозів стосовно морального розвитку як окремої особи, так і людства в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бердяев Н. Самопознание / Н. Бердяев. – М.: Книга, 1991. – 445 с.
2. Блонский П. П. Мои воспоминания / П. П. Блонский. – М.: Педагогика, 1971. – 176 с.
3. Зеньковский В. В. История русской философии: В 2 т. / В. В. Зеньковский. – Л.: ЭГО, 1991. – Т. II. – Ч. I. – 255 с.
4. Из автобиографии Рыбникова – одного из первых сотрудников психологического института // Вопросы психологии. – 1994. – № 1. – С. 11–16.
5. Левитин К. Е. Личностью не рождаются / К. Е. Левитин. – М.: Наука, 1990. – 208 с.
6. Челпанов Г. И. История основных вопросов этики (курс публичных лекций, читанных приват-доцентом в весеннем полугодии 1897 г. в актовом зале Университета Св. Владимира) / Г. И. Челпанов. – К., 1897. – 148 с.
7. Челпанов Г. И. О свободе воли / Г. И. Челпанов // Мир божий. – 1897. – Ноябрь. – С. 2–24.

В. Г. Нападистая, канд. филос. наук, доц.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
ул. Владимирская, 60, Киев, 01033, Украина

ЭТИЧЕСКИЕ ИДЕИ ГЕОРГИЯ ИВАНОВИЧА ЧЕЛПАНОВА: К ИСТОРИИ УНИВЕРСИТЕТА СВ. ВЛАДИМИРА

В статье рассмотрены этические идеи в творческом наследии Г. И. Челпанова, профессора Университета Св. Владимира, известного в свое время ученого, основателя научных учреждений, который активно способствовал распространению/углублению философской культуры среди студентов и популяризировал актуальную этическую проблематику в публичном пространстве.

Исследовательский интерес Г. И. Челпанова был главным образом сосредоточен на проблеме свободы воли, которая представляется доминантной в его этических исследованиях и определении ценностных основ в видении перспектив человеческой жизни. По убеждению ученого, обоснование свободы воли человека в причинно зависимом мире является крайне сложной задачей и одновременно чрезвычайно важной для признания высших ценностей человечества. Определяющей в его взгляде на свободу воли является не причинность, а ответственность человека за свои действия. Г. И. Челпанов не только обосновывал наличие свободы воли, но и размышлял над путями ее достижения, поскольку, по его убеждению, свобода воли не является исконным даром, а выступает как результат упорного труда личности, а это, в свою очередь, открывает возможности для изменения и совершенствования личности при наличии ее желания.

Ключевые слова: Университет Св. Владимира, Г. И. Челпанов, свобода воли, моральная ответственность, пессимизм, оптимизм.

V. G. Napadysta, PhD, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
60, Volodymyrska Street, Kyiv, 01033, Ukraine

ETHICAL IDEAS OF HEORHII IVANOVYCH CHELPANOV: TO THE HISTORY OF UNIVERSITY OF ST. VOLODYMYR

The article examines the ethical ideas in the creative heritage of H.I. Chelpanov, a Professor at St. Volodymyr University, a well-known scientist at the time, the founder of scientific institutions, who actively promoted the spread and deepening of philosophical culture among students and popularized topical ethical issues in public. Although the scientist paid more attention to psychology, it goes unnoticed that moral issues remain cross-cutting in all his works: articulation on the basis of ethics for other fields of scientific knowledge is obvious.

H.I. Chelpanov's research interest was mainly focused on the problem of free will, which seems to be dominant in his ethical interests and the definition of value foundations in the vision of human life. According to the scientist, justifying the free will of man in a causally dependent world is extremely difficult and, at the same time, extremely important for the recognition of the highest values of humanity. In his view of free will, the decisive factor is not its causality but human responsibility for his/her actions. The solution of the free will problem for H.I. Chelpanov was possible only in the sphere of morality. Only from this position could free will be protected with the preservation of the original content. Because the problem of free will is solved for moral purposes, it can be solved regardless of whether the issue of causality is resolved. Freedom of will, therefore, he deduced from the sense of responsibility.

H.I. Chelpanov not only justified the existence of free will, but also reflected on the ways to achieve it, because, in his opinion, freedom of will is not an original gift, but emerges as a result of hard work of the individual, which, in turn, opens opportunities to change and improve the personality, if desired. H.I. Chelpanov was an implacable opponent of the great European "pessimists" – A. Schopenhauer and E. Hartmann, defended the groundlessness of fatalistic predictions about the moral development of both the individual and humanity as a whole.

Key words: St. Volodymyr University, H.I. Chelpanov, freedom of will, moral responsibility, pessimism, optimism.

8. Челпанов Г. И. О ценности жизни (Изложение и критика пессимизма) / Г. И. Челпанов // Мир божий. – 1896. – Декабрь. – С. 62–82.
9. Шопенгауэр А. О свободе воли / А. Шопенгауэр // Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность. – М.: Республика, 1992. – С. 46–124.

REFERENCES:

1. Berdjaev, N. (1991). *Samopoznanie [Self-knowledge]*. Moscow, Kniga.
2. Blonskij, P. P. (1971). *Moi vospominaniia [My Memories]*. Moscow, Pedagogika.
3. Zen'kovskij, V. V. (1991). *Istorija russkoj filosofii: V 2 t. [History of Russian Philosophy: 2 Vol]*. Leningrad, JeGO.
4. Iz avtobiografii Rybnikova – odnogo iz pervyh sotrudnikov psihologicheskogo instituta. (1994). [From the Autobiography of Rybnikov – One of the First Employees of a Psychological Institute]. *Voprosy psihologii*, 1, 11–16.
5. Levitin, K. E. (1990). *Lichnost'ju ne rozhdaetsja [Personality is Not Born]*. Moscow, Nauka.
6. Chelpanov, G. I. (1897). *Istorija osnovnyh voprosov jetiki (kurs pUBLICHNYH lekciij, chitannyh privat-docentom v vesennem polugodii 1897 g. v aktovom zale Universiteta Sv. Vladimira) [The History of the Main Issues of Ethics (a course of public lectures delivered by a privat docent in the spring semester in 1897 in the assembly hall of the University of St. Volodymyr)]*. Kyiv.
7. Chelpanov, G. I. (1897). *O svobode voli [About Free Will]*. *Mir bozhij*, Nojabr', 2–24.
8. Chelpanov, G. I. (1896). *O cennosti zhizni (Izlozhenie i kritika pessimizma) [On the Value of Life (Statement and Criticism of Pessimism)]*. *Mir bozhij*, Dekabr', 62–82.
9. Shopengaujer, A. (1992). *O svobode voli [About Free Will]*. Moscow, Respublika.

Надійшла до редколегії 22.11.19